

En norrländsk pamflett

Liten historik och 17 handfasta råd till den nya regeringen

Man skulle bygga världens bästa land. Men Socialdemokraternas modell förutsatte tillväxt, och för den skulle den norrländska befolkningen offra sig själva, sin hembygd, natur och kultur. Nu är det dags igen, det är Norrland som ska leverera energin och råvarorna till klimatomställningen, skriver *Po Tidholm*.

Foto: Janos Jurka/Naturfotografena

Po Tidholm

Jag är journalist. Jag problematiserar men kommer inte med förslag på lösningar. Så har jag jobbat i trettio år. Åkt runt och hittat fel, skrivit inkännande om mjölkbönder på randen till konkurs och samer vars existens hotas av nya gruvor. Med det sagt är det klart att jag har tänkt lite på vad som vore möjligt att göra. Somligt är självklara saker, annat kanske mer fantasifullt. Men tolka gärna allt jag skriver bokstavligen. Det blir roligare då.

Som förslaget att återinföra tvåkammarriksdagen. Varför inte liksom? Dagens representation omöjliggör en politik för hela Sverige, än mindre Norrland. Huvudstadsregionens fasta mandat i riksdagen har ökat från 57 till 68 på fyra decennier. Även Göteborg och Malmö har fått fler. Skogslänen får allt färre. Parlamentet styrs av politiker som representerar Sveriges storstäder och levererar urbana lösningar på nationella utmaningar.

Klimatkrisen är en sådan. Den är förvisso global, men det kan vara svårt för riksdagen att förhålla sig till.

Nu ska Sverige ställa om – för klimatets skull – och för det ändamålet behövs mer mineraler, mer trä och biomassa, och mer energi. Det är verkligen inte givet att mer tillväxt är bästa receptet, men nu är det den idén som gäller, och det är Norrland som ska leverera allt detta. Politiken och kapitalet blickar återigen norrut. Affärspressen summerar: 1000 miljarder ska investeras det närmaste decenniet. 100 000 arbetstagare saknas.

Dagens Nyheter öppnar de redaktioner i Umeå och Luleå som varit stängda i decennier och argumentet är den ekonomiska aktiviteten. Det skrivs litteratur – mest deckare – om Norrland. I Åsa Larssons senaste roman plågas Kiruna av rysk mafia som vill kalasa på de lukrativa samhällsbyggnadskontrakten. Västerbottensteatern sätter upp P O Enquists "Musikanternas uttåg" i det nya Sara Kulturhus som Skellefteå låtit bygga mitt i stan, som ett trämonument över stadens förvandling från sömnig småort till elbilsbatterimetropol.

Alla aktörer skriver på sitt sätt in sig i den historiska repetitionen av förra sekelskiftets Norrlandsfråga. Även då skulle Norrland stå till tjänst för att ställa om Sverige. Med Norrlands råvaror och energi skulle Sverige kunna resa sig, förvandla sig, bli modernt och erbjuda trygghet och välfärd åt alla.

Även då vaknade mediernas intresse, och konstnärerna reste upp för att skildra den exotiska urbefolkningen och måla Lappporten i solnedgång.

Det var säkert en härlig tid. Kapitalet flödade och arbetstillfällena var många. Problemet är att vi vet vad som följde när vattenkraften var utbyggd, industrin rationaliserats och gruvorna var etablerade. När norra Sverige förvandlades från förlovat framtidsland till politiskt övergivet ödeland.

Det är det Norrland jag ägnat mig åt som journalist. Landsändan som tömdes på råvaror och mening men som nu står inför sin andra exploateringsväg. Borde jag justera mitt narrativ, revidera min berättelse nu när allt går så bra? Nej, nu om någonsin är tiden inne att höja ett varningens finger.

Något brast inom mig framför tv:n den 30 november när Magdalena Anderssons ministrar presenterades. Den nya landsbygdsministern Anna-Caren Säterberg kallade Sveriges skogsbruk för "världens mest hållbara". Ingen forskare i världen håller med om det. Sedan fick den nya näringsministern Karl-Petter Thorwaldsson ordet, och det var som om sextiotalets industripolitik ekade i hans stora kropp när han talade:

"Det är inte så att vi tar lätt på miljöfrågor, men ja, vi älskar gruvor i Socialdemokraterna."

De älskar gruvor. Bara så där. Med automatik. Alla socialdemokrater tillsammans gör det.

En mängd norrländska ödesfrågor har vuxit till surdeg på departementen under Socialdemokraternas samarbete med Miljöpartiet, framför allt tillståndet att öppna gruvor i Gallok och Laver, i Jokkmokks respektive Älvsbyns kommuner. Men det handlar också om vindkraften och det kommunala vetot, moderna miljövillkor för vattenkraften, strandskyddet, äganderätten, allemansrätten, skyddet av fjällskogen och de samiska markfrågorna.

När Socialdemokraterna nu ensamma styr regeringsarbetet är signalen att surdegarna ska bort. Nu ska det bli verkstad, igen. Även Vänsterpartiet har anslutit. Nooshi Dadgostar älskar kanske inte gruvor, men hon visar gärna upp sig i plasthjälm och skyddsglasögon. Bakom sig har hon sina två nyrekryterade LO-ekonomer och talskrivare med en svaghet för den klassiska socialdemokraternas stora ledare.

Det går, i Norrlands fall, att tala om kolonialism. Jag tyckte länge att begreppet kändes överdrivet, att det borde reserveras för svårare förhållanden och relationer mellan Europa/USA och länder i Afrika.

Men koloniseringen av Norrland är förvisso ett historiskt faktum. När kyrkan etablerade sig vid älvmyningarna under medeltiden var det för att ta upp skatt, och när Gustav Vasa framåt 1500-talet i ett penndrag – "allt det som öde är tillhör gud och kronan" – lade under sig hela Norrland var det också för att kunna beskatta landsändans glest utspridda invånare. Axel Oxenstierna skuldsatte Sverige svårt när han gick med på att betala den danske kungen tio tunnor guld i Älvsborgs lösen. Men pengar fanns möjligen att hämta norröver. När man hittade silver i Nasafjäll skrev hans riksråd, Carl Bonde, till honom att fyndigheten med guds hjälp kunde göra Norrland till "vårt eget Västindien".

Referensen är ingen slump. Det var ju i Västindien de andra europeiska staterna skaffat sig kolonier.

Sedan kan man rada upp mer sentida exempel också. Det baltiska handelsvänet – som gjorde Stockholms handelsmän till mellanhänder i hanteringen av allt norrländskt gods – och avvittringen, alltså den process som innebar att staten skänkte bort sina skogar till bergsmän, bönder och nybyggare. I Norrlands inland var man mycket frikostig med att skänka bort så kallade "lappskaletland", det vill säga den mark som samiska familjer i hundratal är betraktat som sina och betalat skatt för.

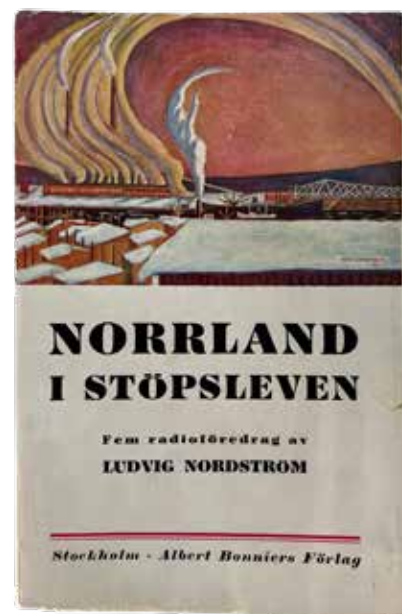
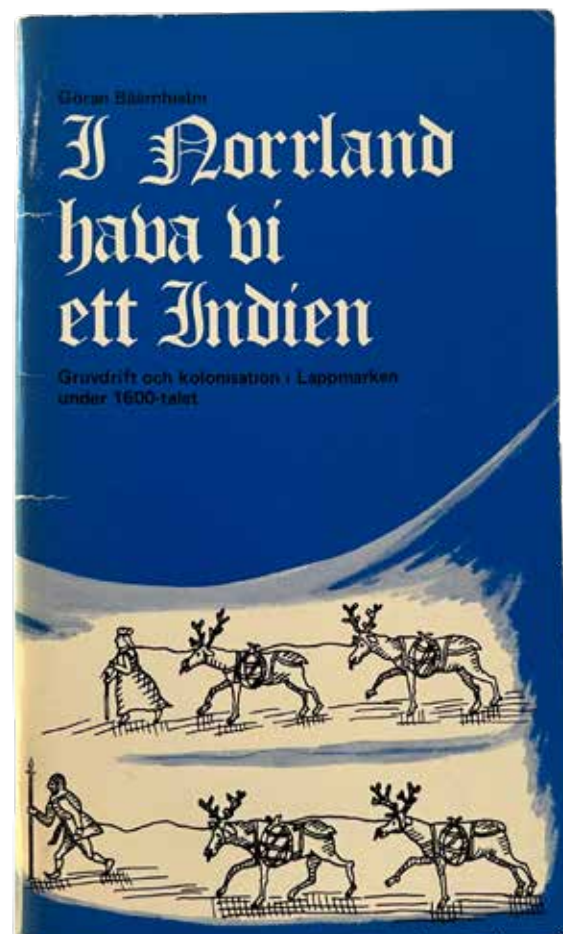
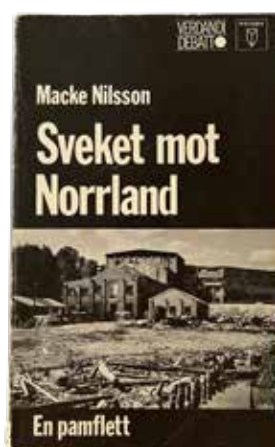
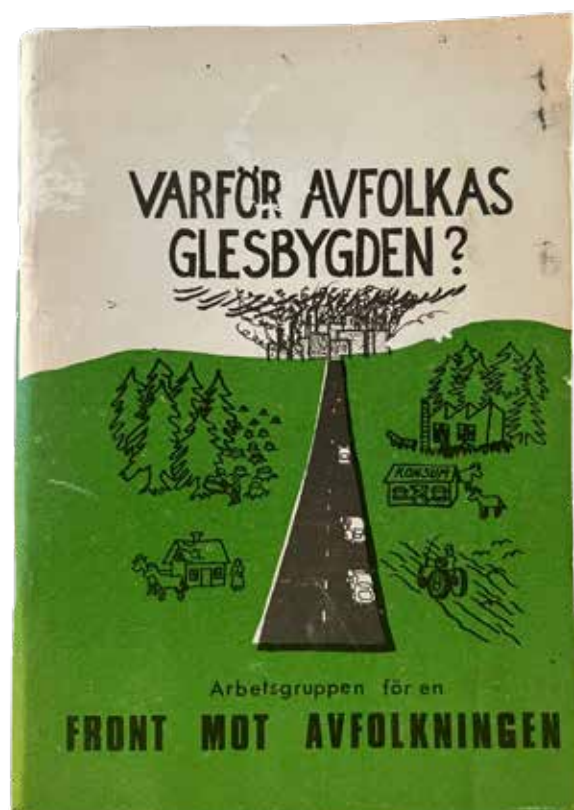
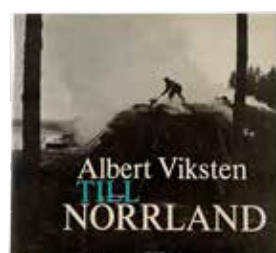
De koloniala ingreppen upphörde inte under 1900-talet. Tvärtom, för det var nu timmerfronten rörde sig norrut och fälde de naturskogar som bredde ut sig över landsändan, gruvnäringen växlade upp och staten snodde åt sig fallrättigheterna.

När den så kallade "Norrlandsfrågan" diskuterades i riksdagen kring förra sekelskiftet var högern ofta emot kapitalets härjningar och ingrepp i norrländsk natur. Man ville i stället värna lantbrukaren och hans äganderätt. Industrialisterna och den arbetarrörelse som börjat ta form drev i stället på för storskaliga exploateringar, för vad de ansåg var byggandet av civilisation.

Man kan konstatera att civilisationen blev rätt kortvarig. Efter bara några tiotals år var projektet i hamn. Ledningarna var dragna, malmbanan var byggd, kraftverken färdiga. Folk behövdes nu söderut och kreativa socialdemokrater skissade nu på den "rörliga arbetsmarknadspolitik", "produktionsdeterminismen" och "konsumtionssocialismen". SAP hade en ambitiös ideologiproduktion på den här tiden.

"Bourgeoisien har underkastat landsbygden stadens herravälde" skrev Marx. Men också: "Den största fördelningen av det materiella och det andliga arbetet förorsakas av uppdelningen i stad och landsbygd."





Efterkrigstidens samhällsbyggare, Uno Åhrén, Gunnar Myrdal, Sven Wallander med flera, kunde möjligen sträcka sig till att landsbygdsbefolkningen fick bo i moderna flerfamiljshus i något sekundärcentrum i en mindre kommun, men i den rena landsbygden var det inte rimligt att människor skulle uppehålla sig i onödan. Den andlighet Marx beskrev var ju närmast ett hot mot modern civilisation.

Problemet var att folk hade känslor för sina bygd. De hittade i sina skogar, talade dialekter, umgicks med släktingar, levande och döda, och hade inte för avsikt att flytta. Det tillsattes utredning efter utredning från femtiotalet och framåt för att diskutera denna fråga.

Från fackligt håll fick norrlänningarna ingen sympati. LO:s chefsökonom, Rudolf Meidner, dräpte de hemvändande norrländska delegaterna på organisationens landsmöte 1961 med orden: "Trots vad våra vänner från Norrland sagt och kommer att säga, måste jag vidhålla att en inte så ringa del av glesbygdproblemen kommer att lösas genom avflyttning. Tryggheten måste trots allt på

längre sikt ligga i att många av dessa människor vandrar söderut, till platser där förutsättningarna för industrin är större."

Argumenten för en evakuering av Norrland blev alltmer desperata. Man angav "psykologiska skäl". Men för det mesta rörde sig diskussionerna om lönsamhet. Det är lätt att glömma bort hur besatt det svenska samhället var av lönsamhet fram till 70-talets backlash. Centerrörelsens uppsving, Gröna vägen och vänsterrörelsernas folkliga genomslag. Den gamla socialdemokratin är närmast att jämföra med dagens Timbro i det avseendet. Lönsamheten var ett överordnat mål och innebar det ökade centraliseringar och befolkningsomflyttningar så fick det vara så. Människor skulle helt enkelt bo där de bäst kunde göra sig till verktyg för lönsamhet och tillväxt – ett ord som blev allt vanligare i utredningarna. Begreppet "samhällsnytta" blir under denna tid allt grumligare. Avser det människans behov, eller är det framgångsrika samhället ett självändamål, en entitet utan innehåll?

Till slut blev det kanske industrins förvandling som löste själva knuten; motorsågen, skördaren, skotaren,

"Människor skulle helt enkelt bo där de bäst kunde göra sig till verktyg för lönsamhet och tillväxt – ett ord som blev allt vanligare i utredningarna."

de automatiserade sågverkslinjerna, rationaliseringarna och centraliseringarna. Lönsamheten blev i och för sig allt bättre, men när arbetskraften inte längre behövdes i samma utsträckning så gav sig folk av. De hade inget val, och en majoritet fick också bidrag för att flytta. Arbetsmarknadsstyrelsen – AMS – döptes i folkmun om till "Alla Måste Söderut" och myndighetens chef Bertil Olsson legitimerade sin politik med ett snillrikt cirkelresonemang. Staten kunde inte erbjuda landsbygdens gamla en rimlig servicenivå om inte de yngre och arbetsföra "i de stagnerade områdena förflyttas till de områden där de bäst behövs enligt företagsekonomiska kalkyler".

Det är en märklig idé om regionalpolitik. Välfärd för landsbygdens äldre och överksamma, finansierad genom hårt arbete av de som tvångsflyttats till städerna.

Ytterst handlade socialdemokratin strävanden om att vara bäst i internationella mätningar. Som Ingemar Elander sammanfattar politiken i sin bok "Det nödvändiga och det önskvärda" 1978:

"Om tekniken och konkurrensen framstår som utvecklingens drivkrafter framför alla andra, så är den på sociala bestämningar avklädd individ (den enskilda människan) dess gåvomottagare och offer. Med löften om 'högre levnadsstandard' uppmanas individen att uppge 'hemortstryggheten' och anpassa sig till 'utvecklingen'. Först härigenom kan hon få sin rättvisa del av välståndets frukter."

Det var ett land man skulle bygga. Världens bästa land, enligt den svenska modellen. Men modellen förutsätter tillväxt, och för denna tillväxt skulle befolkningen offra sig. Och inte bara sig själva, utan också sina hembygd, dess natur, kultur och miljö.

Det här är en bild av socialdemokratin som har glömts bort; den här hårdföra blandekonomin där staten och storkapitalet satt i samma båt, den som så småningom fick massiv kritik från såväl vänsterrörelsen som småföretagarhögern och som slipades ned under 70- och 80-talen.

Man skulle kunna tro att dagens socialdemokrati har övergivit de här idéerna.

Problemet är att Socialdemokraterna inte uppdaterat sin analys, eller sina ekonomiska modeller, sedan 60-talet. De tycks fortfarande tro att gruvor skapar jobb, att gruvjobb genererar skatter, och att skatter i sin tur på ett magiskt sätt förvandlas till välfärd åt alla. Om man får hugga ned fjällskogen blir det arbetstillfällen. Då blir det hemtjänst. Som om samhällskontraktet var intakt, som om dagens industriella ekonomi fungerar som under 1900-talets mitt.

Det vore naivt att tro – med tanke på vilka ekonomiska och politiska strukturer som råder – att den nya norrländska industriella boomen med något slags automatik skapar ett nytt dynamiskt Norrland. För att hela landsändan ska leva krävs ny politik. Kanske är det inte min uppgift att formulera den, men nu blev det ändå så. Här kommer alltså några anspråkslösa förslag till den nya regeringens.

Po Tidholm
kulturdebatt@dn.se

17

råd till den nya regeringen

Text: Po Tidholm

1 Infrastrukturen

- Trafikverkets infrastrukturplaner bygger på en modern idé om vad samhällsnytta innebär, utan hänsyn till klimat eller regionalpolitiska behov. Bygg ut kollektivtrafik och tåglinjer som knyter samman orter, utbildningsplatser och möjliggör arbetspendling utan att man behöver flytta.
- Bygg ut laddinfrastrukturen så att även landsbygdsbor kan ställa om till elektriska fordon. Detta kan med fördel bekostas genom höjda bränsleskatter i förtätade miljöer där de flesta redan nu kan gå, cykla eller åka kollektivt.
- Genomför utbyggnaden av bredband.
- Bygg Norrbottniabanan, hela vägen till Haparanda.

2 Marknadisering

- Lokalsamhällets behov ska styra byggande och etablering av vårdinrättningar och skolor – inte marknaden. När marknaden får bestämma hamnar vårdcentraler i städer där alla redan är friska och skolor byggs där de duktiga elevernas föräldrar får praktisera sin valfrihet och bostäderna där högavlönade har råd att köpa eller hyra.
- Stoppa privata företag från att plocka russen i samhällstjänstakkan. Privata aktörer som sköter vård, skola, omsorg, post- och telekommunikationer, medicinförsörjning och tågtrafik ska inte kunna välja ut de mest lukrativa delarna av en verksamhet. Vill man starta vårdcentral i Solna får man starta en i Vilhelmina också.

3 Skatter

- Inför platt kommunalskatt. Idag betalar en invånare i Dorotea 6 kronor mer per tjänad hundralapp än en invånare i Solna – för sämre samhällsservice.
- Vidga uppdraget för den kommunala skatteutjämnings så att systemet kompenserar även för kultur, fritid och samhällsutveckling.

4 Utbildning

- Decentralisera högskoleutbildningarna, bygg ut ett nätverk av kommunala lärcentrum för distansstudier i lands- och glesbygderna. Utveckla teknik och pedagogik för digitala lektioner på alla nivåer.
- Betrakta förskolor och skolor som del av samhällsstrukturen, inte som isolerade poster i de kommunala nämndernas budgetar.

5 Kultur

- Stimulera det fria kulturlivet utanför storstäderna. Offentligt finansierade institutioner ska tvingas att ha uppsökande verksamhet.
- Skicka ut kulturarbetarna i landets skolor.
- Lagstifta om avgiftsfria kulturskolor i landets samtliga kommuner.
- Inför resestipendier för inrikes resor, i dag finns inga sådana. Det kostar mer att resa till Gällivare än till Berlin.

6 Jordbruk

- Sveriges extremt låga självförsörjningsgrad är ett hot mot landets resiliens och gör oss beroende av ett klimatförstörande matindustriellt komplex. Jordbrukspolitikens syfte bör vara att stimulera en småskalig produktion av mångfald, inte att belöna upprätthållandet av monokulturer.
- Utmana lagstiftningen kring offentlig upphandling. Det som kan köpas lokalt ska alltid köpas lokalt.

7 Vård

- Tillgången till vård är i dag beroende av regionernas skattekraft och status som boendemiljö för vårdpersonal. En genomtänkt storlänsreform eller ett statligt huvudmannaskap kan bidra till likvärdighet. Både Norge och Danmark har i närtid genomfört vettiga reformer att inspireras av. Fasa ut bemanningsföretagen och höj lönerna. Sätt en gräns för hur långt en födande har till förlossningen.

8 Näringsliv

- Tillgång till kapital är avgörande för såväl företagande som bostadsbyggande. Men kapitalet följer gängse strömmar. Banker och finansinstitut går ogärna in i projekt utanför städerna. Underlätta lån till byggande på landsbygd och investeringar till landsbygdsföretag. Bygg ut trygghetssystemen för småföretagare.
- (Och, även om det har marginell betydelse så skulle en liberalisering av kontrollsystemet för småskalig livsmedelsproduktion och restauranger vara välkommen. Samt ett avskaffande av förbudet mot att sälja opastöriserade mejeriprodukter och färsk mjölk.)

9 Jämlikhet

- I takt med att det offentliga dragit sig tillbaka och företagen centraliserat sin verksamhet har klassamhället fått en geografisk slagsida. Högutbildade och välavlönade bor i större utsträckning i städer. Fler utlokaliseringar av offentlig verksamhet behövs.
- Satsa på utbildning för dem som stannar, och underlätta distansarbete för dem som kan tänka sig att flytta från städerna. Medelklassen behövs på landet.

10 Regionalpolitik

- Staten ska ha ansvar för den övergripande regionalpolitiken och fördela insatser och resurser efter behov, i dag avgör regionernas skattekraft. Minska konkurrensen mellan regioner och kommuner. Platser ska inte konkurrera med sin "attraktivitet" utan med sin livskraftighet. Revidera begreppet "samhällsnytta" och låt denna nytta handla om medborgarna. Ekonomisk utväxling på kapital bör inte vara de offentliga investeringarnas huvudsyfte.

11 Turism

- Inför möjlighet att betala skatt i två kommuner så att deltidsboende i turistorter eller gentrifierade delar av den svenska landsbygden får in skattemedel från fritidshusägare. Då blir de också mer engagerade i hur orterna utvecklas.
- Turismen behöver natur för att kunna utvecklas och driva verksamheter. Turistföretag bör därför betraktas som sakägare vid exploateringar.

12 Demokrati

- Återinför tvåkammarriksdagen. En ledamot från varje kommun, oavsett storlek, ska utses i lokala val. Geografi, inte bara demografi, bör påverka samhällsstyrningen i en enhetsstat.
- Inför mellanårsval till kommun, region och riksdagens andra kammare.
- Genomför storlänsreformen på ett sätt som bryter upp residensstädernas nuvarande maktkoncentration.
- Genomför kommunsammanslagningar där det är geografiskt möjligt. Låt kommunerna samordna och/eller köpa tjänster av varandra.

13 Omställning

- Sveriges klimatanpassning får inte ske på det norrländska lokalsamhällets bekostnad. Om vindkraften ska byggas ut bör bygden kompenseras. Samma sak med gruvor och vattenkraft. Batterifabriker och serverhallar kan inte tillåtas om det leder till elbrist och/eller höga elpriser för lokala konsumenter. Skatterabatterna måste omedelbart avskaffas. På individnivå bör omställningen drivas primärt av dem som har råd. På samhällsnivå bör den däremot byggas underifrån. Bonus/malus-systemet är en urban konstruktion.

14 Samerna

- Ratificera FN-konventionen ILO 169 om urfolks rättigheter och implementera urfolksdeklarationen.
- Ge Sametinget verklig bestämmanderätt över jakt, fiske och markfrågor på samiskt område.
- Revidera renskötselagen som utesluter icke renägande samer från inflytande i samebyarna.

15 Gruvor

- Tillåt endast nya gruvor som bryter utvecklingskritiska mineraler. Låghaltig järnmalm (Gallok), kopparmalm (Laver) eller nickel (Rönnbäcken), kan inte sägas höra dit.
- Staten får i dag 0,5 promille av värdet på den malm som bryts. Höj mineralavgiften till minst 10 procent. Placera intäkterna i en fond som görs tillgänglig för bygden när gruvan läggs ned.

16 Skogen

- Förbjud kalhyggesbruket, övergå till kontinuitetsskogsbruk. Låt växande skog binda koldioxid. Begränsa användningen av kortvariga produkter från skogsindustrin och utveckla produktionen från bulk till förädling. Den bör ske i lokala anläggningar.
- Avverka inga skogar över 120 år. Återuppta och skala upp nyckelbiotopinventeringen, men hos Länsstyrelserna.
- Reformera de skogliga utbildningarna och minska näringsens inflytande över akademien.

17 Energi

- Lägg ny energiproduktion så nära förbrukarna som möjligt.
- Regionalisera fastighetsskatten på vattenkraft.
- Kommunalisera fastighetsskatten på vindkraft.
- Inför en regional skatt på miljöstörande verksamhet.
- Satsa på innovation och framför allt minskad förbrukning.